

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.ketab.ir

اسعدی، علیرضا، ۱۳۵۰ -

درس‌نامه علم‌النفس فلسفی / علیرضا اسعدی. - قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۹۸.

۱۶۰ ص. - (مؤسسه بوستان کتاب؛ ۲۸۹۲) (فلسفه و عرفان؛ ۲۴۳. فلسفه اسلامی؛ ۱۲۷)

ISBN 978-964-09-2083-1

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتاب‌نامه: ص. [۱۵۳] - ۱۶۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.

۱. (فلسفه) ۲. انسان‌شناسی فلسفی. الف. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب. ب. عنوان.

۱۲۶

BD ۴۵۰

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۵۸۶۸۵۰۱

۱۳۹۸

■ موضوع: فلسفه اسلامی؛ ۱۲۷ (فلسفه و عرفان؛ ۲۴۳)

■ گروه مخاطب: تخصصی (طلاب و دانشجویان)

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۲۸۹۲

مسلسل انتشار (چاپ اول و بازچاپ): ۷۳۱۰

درس نامه علم النفس فلسفی

علیرضا اسعدی

درسنامه علم النفس فلسفی

- نویسنده: علیرضا اسعدی
- ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
- لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۸ • شمارگان: ۵۰۰ • بها: ۲۲۰۰۰ تومان

تمامی حقوق نشر مکتوب و الکترونیک مربوط به مؤسسه بوستان کتاب است

Printed in the Islamic Republic of Iran

♦ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفاییه)، ص پ ۳۷۱۸۵/۹۱۷، تلفن: ۰۲۱۵۵-۷۰۳۷۱، ۳۷۷۴۲۱۵۹، ۳۷۷۴۳۲۲۶، تلفن پخش: ۳۷۷۴۳۲۲۶

♦ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۲۰۰۰ تیرن کتاب، همکار: ۱۷۰ ناشر)

♦ فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، بین وصال و فلسطین، تلفن: ۶۶۹۶۹۸۷۸

♦ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع پاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه استان، تلفن: ۳۲۲۳۳۶۷۲

♦ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهارراه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه استان، تلفن: ۳۲۲۲۰۳۷۰

♦ فروشگاه شماره ۵ (رنکین کمان، فروشگاه کودک و نوجوان): قم، چهارراه شهدا، نیش خیابا، تلفن: ۳۷۷۴۰۷۹

اطلاع از تازه های نشر از طریق پیام کوتاه (SMS)، با ارسال شماره همراه خود به ۰۲۱۵۵-۱۰۰۰ و یا ارسال درخواست به:

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: www.bustaneketab.com

با قدردانی از همکارانی که در تولید این اثر نقش داشته اند:

- اعضای شورای بررسی آثار • دبیر شورای کتاب و ویراستار: محمدرضا منصفی
- اصلاحات حروف نگاری: زهرا امیدی • صفحه آرا: احمد مؤتمنی
- کنترل فنی صفحه آرای: سیدرضا موسوی منش • مدیر گروه هنری: مسعود نجابتی • طراح جلد: فریدالدین ملایی
- اداره آماده سازی: حمیدرضا تیموری • اداره چاپخانه: مجید مهدوی و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی
- رئیس مؤسسه
- محمداقبر انصاری

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه
۱۷	درس اول: اهمیت انسان‌شناسی
۱۷	نقش انسان‌شناسی در اصول سه‌گانه اعتقادی
۱۷	یک: رابطه انسان‌شناسی اخلاقی
۲۳	دو: رابطه انسان‌شناسی با نبوت
۲۴	سه: رابطه انسان‌شناسی با معاد
۲۵	نقش انسان‌شناسی در تعلیم و تربیت
۲۷	درس دوم: تعریف انسان
۲۷	انسان در لغت
۲۸	انسان در فلسفه
۲۸	تعریف اول: حیوان ناطق
۳۱	تعریف دوم: حی ناطق مائت
۳۵	درس سوم: تعریف و اثبات نفس

۳۵	تعریف نفس
۳۵	۱. تعریف ارسطو
۳۹	۲. تعریف ابن سینا
۴۰	۳. تعریف متأخران
۴۱	نفس و واژه‌های مترادف
۴۴	اثبات وجود نفس
۴۷	درس چهارم: جوهریت نفس
۴۷	الف) عرض بودن نفس
۴۹	ب) جوهریت نفس
۵۰	براهین جوهریت نفس
۵۰	برهان اول: تمام بخش انواع جوهری
۵۱	برهان دوم: ادراک اولیات
۵۱	برهان سوم: علم به خود
۵۲	نقد و بررسی یکی از شبهات جوهریت نفس
۵۲	تقریر شبهه
۵۷	درس پنجم: تجرّد نفس حیوانی
۵۸	برهان اول: تغییرات بدنی
۵۸	برهان دوم: علم به خود
۶۰	برهان سوم: انسان معلق در فضا
۶۲	برهان چهارم: تجرّد انواع ادراک
۶۳	درس ششم: تجرّد نفس انسانی
۶۴	برهان اول: تقسیم ناپذیری مفاهیم کلی

۶۵	برهان دوم: فاقد کمیت، وضع و شکل معین بودن مفاهیم کلی
۶۶	برهان سوم: صدور افعال نامتناهی از قوه عاقله
۶۷	برهان چهارم: تبعیت نکردن قوه عاقله از ضعف بدن
۶۸	برهان پنجم: بی‌نیازی نفس از بدن در برخی افعال
۶۹	برهان ششم: استناد انواع ادراک به نفس انسانی
۷۱	برهان هفتم: حصول مجدد صورت‌های زائل شده از نفس
۷۲	برهان هشتم: حلول مفاهیم متقابل در نفس
۷۳	درس هفتم: شواهد نقلی تجرّد نفس
۷۴	شواهد قرآنی
۷۸	شواهد روایی
۸۱	درس هشتم: قوای نفس نباتی و حیوانی
۸۱	تعریف قوه
۸۲	شمارش قوای نفسانی
۸۳	قوای نفس نباتی
۸۴	قوای نفس حیوانی
۸۴	الف) قوای محرّکه
۸۵	ب) قوای مدرکه
۸۹	درس نهم: قوای نفس انسانی
۹۰	عقل نظری و عملی
۹۱	مراتب عقل نظری
۹۲	مراتب عقل عملی
۹۵	درس دهم: تعدد قوا و اتحاد وجودی آن‌ها با نفس

۹۶	اتحاد وجودی نفس با قوا
۱۰۳	درس یازدهم: رابطه نفس و بدن
۱۰۵	انواع تعلّق
۱۰۹	شواهد قرآنی نحوه ارتباط نفس با بدن
۱۱۳	درس دوازدهم: حدوث و قدم نفس
۱۱۴	بررسی و نقد ادله قدم نفس
۱۱۹	ادله حدوث نفس
۱۲۱	درس سیزدهم: حرکت و تکامل نفس
۱۲۵	حرکت نفس
۱۲۵	مدعای اول: ثبات نفس
۱۲۵	براهین ثبات مجرد
۱۲۵	برهان اول
۱۲۶	برهان دوم
۱۲۸	مدعای دوم: حرکت و استكمال نفس
۱۲۹	دیدگاه‌ها درباره چگونگی حرکت نفس
۱۲۹	۱. دیدگاه مشاء: ثبات جوهر نفس و حرکت در اعراض
۱۳۱	۲. دیدگاه ملاصدرا: حرکت جوهری نفس
۱۳۲	دلایل حرکت جوهری نفس
۱۳۲	دلیل اول: شهود وجدانی
۱۳۳	دلیل دوم: حرکت جوهری
۱۳۳	دلیل سوم: اتحاد عاقل به معقول
۱۳۷	درس چهاردهم: جاودانگی و ابدیت نفس

۱۳۸.....	فسادناپذیری نفس.....
۱۴۰.....	بررسی و نقد نظریه تناسخ.....
۱۴۰.....	تعریف و گونه‌های تناسخ.....
۱۴۶.....	سرانجام تناسخ.....
۱۴۶.....	براهین استحاله تناسخ.....
۱۴۷.....	۱. برهان قوه و فعل.....
۱۴۸.....	۲. برهان تعطیل.....
۱۴۹.....	۳. برهان تعلق دو نفس به یک بدن.....
۱۵۰.....	تناسخ و معاد جسمانی.....
۱۵۳.....	کتاب‌نامه.....

www.ketab.ir

مقدمه

انسان‌شناسی به انواع و اقسام مطالعات و پژوهش‌ها درباره انسان اشاره می‌کند و به لحاظ روش به انسان‌شناسی فلسفی، انسان‌شناسی تجربی، انسان‌شناسی عرفانی و انسان‌شناسی دینی تقسیم می‌شود. از این میان، انسان‌شناسی فلسفی به دلیل بهره‌گیری از روش عقلی و مبتنی نبودن بر پیش‌فرض‌های خاص و در نتیجه فراگیرتر بودن دامنه مخاطبان و امکان پاسخ‌گویی به شبهه‌ها، بر دیگر انواع انسان‌شناسی رجحان دارد. در انسان‌شناسی فلسفی، محور اصلی و تأثیرگذار، شناخت نفس است که از آن به «علم‌النفس فلسفی» یاد می‌شود و موضوع این نوشتار است. پیش از ورود به مسائل اصلی، لازم است در مقدمه به چند نکته اشاره شود:

۱. جایگاه مبحث نفس در فلسفه

فلسفه پیش از ملاصدرا به سه بخش کلی طبیعیات، الهیات و ریاضیات تقسیم می‌شد. فلاسفه در طبیعیات، که موضوع آن جسم است سه موضوع را در کانون بررسی قرار می‌دادند: سمع‌الکیان یا فن سماع طبیعی، اجسام فلکی و اجسام عالم عنصری. در بحث از اجسام عنصری، به ترتیب از

عناصر مفرده (اولیه)، مرکبات، موجودات زنده، یعنی نبات و حیوان و انسان بحث می‌کردند که محور مشترک همه این‌ها جسم بود. نکته شایان توجه این است که نفس و به‌ویژه نفس انسانی با آن‌که جوهری مجرد است در شمار مسائل طبیعی بررسی می‌شد. از این‌رو این پرسش مطرح می‌شد که نفس با چه ملاکی در طبیعیات جای گرفته است؟ فیلسوفان در پاسخ بر حیث تعلقی نفس به بدن تأکید می‌کرده‌اند. بنابراین اگرچه نفس مجرد است، چون به بدن تعلق دارد، از این حیثیت متناسب با مباحث طبیعیات است و بحث از آن باید در مسائل طبیعی دنبال شود.

اما ملاصدرا در تقسیم فلسفه، با اقتباس از سفرهای چهارگانه عرفانی، مباحث فلسفه را در چهار بخش امور عامه، طبیعیات، الهیات بالمعنی الاخص و علم‌النفس عرضه کرد. به این ترتیب سفر چهارم، یعنی بخش نهایی کتاب *الحکمة المتألیه* به مباحث نفس اختصاص یافت. در این سفر از مبدأ پیدایش نفس تا منتهای سیر آن و کمالاتی که حصول آن‌ها برای نفس ممکن است و نیز از عالم معاد بحث می‌شود. در حالی که پیش از او این مباحث به طور پراکنده مطرح می‌شد. نفس در طبیعیات، معاد در الهیات و کمالات نفس در علم اخلاق و تا حدودی در الهیات مورد بررسی قرار می‌گرفت. ملاصدرا با تأسیس بخش مستقلی، همه این مباحث را یک‌جا گرد آورد.^۱

البته ملاصدرا بر این نکته تأکید دارد که نفس انسانی را از دو منظر می‌توان و باید نگریست: منظر اول متعلق به علم طبیعی و منظر دوم متعلق

۱. محمد تقی مصباح یزدی، شرح جلد هشتم *الاسفار الاربعة*، ج ۱، ص ۲۶-۲۷.

به علم الهی است. او پژوهش در مورد نفس را از آن حیث که نوعی اضافه استکمالی نسبت به بدن دارد در حیطه علم طبیعی دانسته، و آن را در صدر اقسام دیگر علم طبیعی قرار می‌دهد و از آن حیث که موجودی روحانی است و به سوی مبدئش در سیر و حرکت است، در علم الهی می‌گنجاند.^۱

۲. تفاوت علم النفس با معرفة النفس یا خودشناسی

چنان که می‌دانید در روایات و نیز برخی آیات سخن از معرفت نفس است. مراد از این تعبیر در روایات چیست؟ آیا این معرفت نفس با انسان‌شناسی یا علم النفس فلسفی مترادف است یا خیر؟ برخی معرفت نفس را به خودشناسی معنا کرده‌اند؛ از این رو بین خودشناسی (معرفة النفس) و علم النفس یا انسان‌شناسی تمایز گذاشته‌اند. اما باید توجه داشت که معرفت نفس در معنای عام خود انسان‌شناسی را هم در بر می‌گیرد، ولی اگر معنای خاص آن مراد باشد که همراه با سیر و سلوک درونی و باطنی است در این صورت با انسان‌شناسی تفاوت خواهد داشت. اولاً علم النفس علم حصولی ولی معرفة النفس علم حضوری است؛ ثانیاً، علم النفس کلی است و به انواع نفس تعلق می‌گیرد؛ یعنی نفس نباتی، حیوانی، فلکی و انسانی را شامل می‌شود، در حالی که معرفة النفس فقط به خود نفس انسانی تعلق می‌گیرد و نمی‌توان به علم حضوری نفس دیگری را شناخت.^۲

فارغ از این بحث که میان این دو تفاوت وجود دارد، شاید بتوان پذیرفت که روایات مطرح‌شده در باب نفس، جملگی به معرفت حضوری

۱. ملاصدرا، الحکمة المتعالیة، ج ۸، ص ۱۰.

۲. غلامرضا فیاضی، علم النفس فلسفی، ص ۴۴-۴۵.

نفس نظر دارند، زیرا در برخی روایات معرفت نفس به گونه‌ای تفسیر و تبیین شده است که با معرفت حصولی هماهنگ است؛ برای نمونه به این حدیث شریف توجه کنید:

عِرْفَانُ الْمَرْءِ نَفْسَهُ أَنْ يَعْرِفَهَا بِأَرْبَعِ طِبَائِعٍ، وَأَرْبَعِ دَعَائِمٍ، وَأَرْبَعَةِ أَرْكَانٍ: فَطَبَائِعُهُ: الدَّمُّ وَالْمِرَّةُ وَالرَّيْحُ وَالْبَلْعُ، وَدَعَائِمُهُ: الْعَقْلُ، وَمِنْ الْعَقْلِ الْفَهْمُ وَالْحِفْظُ، وَأَرْكَائُهُ: النَّوْرُ وَالنَّارُ وَالرُّوحُ وَالْمَاءُ؛^۱

خودشناسی این است که انسان خود را به چهار طبیعت، چهار ستون، و چهار رکن بشناسد، طبیعت‌ها عبارتند از: خون، صفرا (یا سودا) باد و بلغم. ستونها: عقل است، و فهم و حفظ که از عقل منشأ گیرند، و ارکان: نور، آتش (حرارت) روح و آب است.

در این روایت، مراد از معرفت نفس، شناخت حصولی خود است. بنابراین با توجه به این روایات نمی‌توان ادعا کرد که معرفت نفس در روایات، همیشه به معنای معرفت حضوری و شهودی است.

۳. تفاوت علم‌النفس با روان‌شناسی

روان‌شناسی در اصطلاح، به علمی گفته می‌شود که به بررسی علمی رفتار و فرایندهای ذهنی می‌پردازد. مراد از رفتار، فعالیتهایی است که به وسیله موجود دیگر یا با دستگاه‌های آزمایشگاهی قابل مشاهده است و همه حرکات و اعمال مانند مطالعه کردن، صحبت کردن، درس دادن و خوابیدن، رفتار به شمار می‌آید. مراد از فرایندهای ذهنی نیز فعالیت‌هایی

۱. ابن شعبه حَزَانی، تحف العقول، ص ۳۶۹-۳۷۰؛ شیخ صدوق، علل الشرایع، ج ۱، ص ۱۰۸.

است که قابل مشاهده مستقیم نیست، ولی از روی آثارش در انسان استنباط می‌شود؛ مانند احساس، ادراک، تفکر، شخصیت، هیجان و عاطفه.^۱ بنابراین وقتی تعبیر «روان‌شناسی» به کار می‌رود، مراد از روان، معنای روح یا نفس در اصطلاح فلسفی نیست و روان‌شناسی لزوماً به معنای پذیرش نفس یا روح مجرد نمی‌باشد؛ چه بسیار مکاتب روان‌شناسی که به کلی منکر وجود روح هستند.

آنچه این کتاب به آن می‌پردازد گزارش و تبیین مختصر مهم‌ترین مباحث فلسفی در مورد نفس است؛ نظیر تجرد نفس، جوهریت نفس، قوای نفس، رابطه نفس و بدن، حدوث و قدم نفس، جاودانگی و حرکت و تکامل‌پذیری نفس. در همه این مباحث، که حاصل چند دوره تدریس در قالب دو واحد درسی است، سعی شده است دیدگاه ملاصدرا به طور دقیق و منسجم در اختیار خواننده قرار گیرد. بنابراین محور مباحث، فلسفه صدرائی است. هر چند نیم‌نگاهی به دیدگاه ملاء و به ویژه ابن سینا نیز شده است. بدیهی است از آنجا که این متن به عنوان متن نخست آشنائی با علم النفس فلسفی تهیه شده به مباحث دشوار و پیچیده پرداخته است. در عین حال نویسنده متواضعانه اذعان دارد که این اثر به لحاظ محتوا و به لحاظ آنچه برای یک کتاب درسی لازم است، از مطلوب‌های فاصله دارد ولی با توجه به نبودن متن درسی مناسب در این زمینه به انتشار آن اقدام شد.

۱. برای آشنایی با تعریف روان‌شناسی رک: علی‌اکبر شعاری‌نژاد، روان‌شناسی عمومی/انسان،

در پایان ارج می‌نهم زحمات ارزشمند استادان گرانقدرم را که همه داشته‌های علمی خود را وام‌دار درس‌ها و نوشته‌های ایشانم. هم‌چنین صمیمانه تشکر می‌کنم از مدیریت و کارکنان کارآزموده تولید مؤسسه بوستان کتاب که با عنایت و تلاش مجدانه خود به آماده‌سازی و چاپ و نشر این اثر همت گماشتند. موفقیت و سعادت همه این عزیزان را از خداوند بزرگ خواهانم.

علیرضا اسعدی

استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

شهریور ۱۳۹۸